

Beszámoló a Castrum Tetel Program (2007–2009) záró üléséről Kecskemét, 2010. június 23.

Jelenlegi ismereteink szerint másfélszáz esztendeje szerepelt először írott formában, hogy miféle helytörténeti értékkel bír a solti környezet. „*A városhoz nem messze fekvő Tetel hegyén több épületek, különösen egy kápolna forma rom hely látható*” – jelentette 1860. augusztus 5-én ifj. Soós József, Solt város bírása egy országosra tervezett, de végül csak Pest-Solt megyében megvalósult településstatisztikai felmérés kapcsán a Magyar Tudományos Akadémia Philos, Törvény és Történettudományi Osztályának.

A hároméves *Castrum Tetel Program* alcímében hosszú távú célkitűzést tartalmazott: *Természetvédelmi park és történelmi emlékhely létrehozása a solti Tételhegyen (Bács-Kiskun megye)*. A Duna egykori ágaival létrehozott Kalocsai Sárköz százhektáros kiemelkedése sok ezer éves történeti emlékeket rejt: ezekről szólt a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal Jedlik Ányos Programja támogatásával végzett solt–tételhegyi kutatások szakmai záróülése, melyre 2010. június 23-án került sor a kecskeméti Cifrapalotában. A rendező intézmény a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete volt (az előzményekről megjelent rövid összefoglaló: *Múzeumőr VIII. évf. 1. szám, 2010. tavasz, 3–8. oldal*).

A kutatás infrastruktúráját biztosító bázisintézmény, a Katona József Múzeum nevében *Farkas Lajos* megyei múzeumigazgató-helyettes köszöntötte a megjelenteket, majd a projektvezető, *Szentpéteri József* tartott bevezető előadást *Interdiszciplináris kutatások a Jedlik Ányos Program támogatásával: Solt–Tételhegy* címmel. A Bóna István professzor elképzelései nyomán 2005-ben indult terepbejárások eredményeképpen több mint egy tucatnyi intézmény munkatársai, a legkülönbözőbb tudományágak képviselői fogtak össze 2007-ben, hogy az egymást kiegészítő történeti források segítségével felvázolhassák e sok történeti korszakban érintett, s talán a szűkebb régió

is túlmutató jelentőségű régészeti lelőhely történetét.

A bevezetőben említett romok környékén a legelső vizsgálatokat a hazai antropológia megalapítója végezte még a 19. század végén: erről számolt be *Dr. Török Aurél tételalmi ásatása (1886–1887)* c. előadásában *Hornik Adrienn*. Eddig csupán halvány helytörténeti utalásokból sejtettük, ám Bernert Zsolt jóvoltából bizonyossá vált, hogy a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában húsz innen származó, hiteles adatokkal rendelkező koponyát őriznek. Ráadásul ezek a leletek annak a gróf Benyovszky Sándornak a közreműködésével kerültek a gyűjteménybe, akinek köszönhetően egy évtizeddel később, 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeum is gazdag magyar honfoglalás kori női leletegyüttessel gyarapodott, amelyet szintén a Tételhegy tetején találtak.

A természetföldrajzi körülményeket foglalták össze *Nagy Balázs–Horváth Erzsébet–Bradák Balázs–Ruszkiczay-Rüdiger Zsófia Tételhegy: kialakulás–szerkezet–domborzat* címmel. Legfontosabb megállapításuk, hogy a korábbi feltételezésekkel szemben a Tételhegy (Tétel-halom) nem a dunántúli Mezőföld Ős-Duna által leszakított része, hanem a folyómedrek változásai során létrejött hordalékkúp. Az eróziós maradványhegy-eredet bizonyítékait fúrásokkal állapították meg: ilyen a réti mészkő lencsés, pados kibukkanása; a helyről-helyre változó rétegződés; a többször is megváltozó vízháztartású üledékképződési környezetet jelző vörösgyagok térben erősen szórt megjelenése. A geográfusoknak köszönhetően bebizonyosodott az is, hogy a felszínen, főleg a hegy peremén található mészkőrétegek áthalmozás során (azaz emberi kéz által) kerültek a jelenleg megfigyelhető helyükre, eredetileg mesterséges erődítéseket, sáncokat alkotva.

Az egykori vegetációra vonatkozóan végezték környezetrekonstrukciós kutatásaikat *Sümegi Pál* és *Persaits Gergő*, akik *Pollenanalitikai és fitolitvizsgálati eredmények a solti Tételhegyről* címmel tartották

A konferencia hallgatósága

előadásukat. Egy közeli morotvatóban mélyítettek geológiai fúrásokat pollenelemzés céljából, magán a lelőhelyen pedig régészeti objektumokból vettek földmintákat fitolitok (az egykori növények szövetéből származó kovaszemcsék) gyűjtése végett. A bronzkor végétől a 16. századig tudták figyelemmel követni a változásokat: ami különösen figyelemre méltó, hogy a virágorösszetétel változásai alapján a római császárkor végétől a teljes népvándorlás koron át igen jelentős tömegű mezőgazdasági tevékenységet folytató népességet feltételezhetünk a környéken.

Szabó Máté Solt–Tételhegy légírészeti kutatása c. bemutatója mintegy 80, eltérő időszakban készült légifelvétel alapján. *Otto Braasch* német légírész 1997–2002 közötti fotóit a Pécsi Légírészeti Téka őrzi. Ezeket különböző módszerekkel feldolgozva, domborzatmodell és ásatási adatok segítségével korrigálva, nyolc részletképből összeillesztve készítette el a lelőhely sok-sok információt hordozó légifotótérképét. A jelenlegi feldolgozás azonban csak egyik állomása a kutatásnak, hiszen minden repülésben benne rejlik az új eredmény. A feldolgozás pontossága ellenőrzést kíván, a légifotó-térkép régészeti jelenségeit keltező anyaggal kell egybevetni; egyszersmind a jövőbeni terepi kutatások előkészítésének, megtervezésének alapját képezhetik.

A Tételhegy 2007–2009. évi geofizikai kutatásáról számolt be *Pusztai Sándor*: az összességében hathektárnyi területen végzett méréseikkel a lelőhely É-i részein a mágneses anomáliákat leginkább tükröző (a környezetétől elütő mágneses tulajdonságú) jelenségekre, többek között az átégett falú kemencékre hívta föl még az ásatások megkezdése előtt a régészek figyelmét, egyfajta igazolásaképpen a légifelvételeken is kibontakozó településtörténeti képnek. Legfontosabb adataik az erődítés sáncárcainak elhelyezkedésére, valamint a különböző korszakokhoz kapcsolódó utak irányára vonatkoznak.

Somogyvári Ágnes Bronzkori telepjelenségek és erődítésnyomok Solt–Tételhegyen c. előadásában a lelőhely legkorábbi korszakait érintette. A légifotók és terepbejárások alapján az ÉNy-i kiszögellésnél feltételezett erődítés átvágására két helyen került sor. A lankás dombtető felől elválasztó sáncárcok 3,5 m mély, szélessége 20 m; a meredeken leszakadó oldalon a mélysége 2 m 30 cm, szélessége 8 m volt, a kitermelt földet felhalmozták a sáncárcok belső oldalán. Mivel a középső bronzkori vatyai kultúra gödrei nem érintették a sáncárkot és a sáncot sem, feltételezhető, hogy először a védműveket alakították ki, és utána vették birtokba a területet. A földvárval egyidejűleg fennálló erődítetlen település nyomaira is bukkantak a Tételhegy DNy-i részén, ahol hulladék- és élelemtároló gödörök, vízvezető árkok kerültek elő nagy számban. A leletanyag alapján megállapítható, hogy a vidékre érkező késő bronzkori urnamezős kultúra népessége megújította az akkor még jól látható sáncokat és sáncárkot, valamint rendezte a területet. A késő bronzkorra vonatkozó eredmények azért is fontosak, mert a Duna-Tisza közének ezen a részén csupán néhány urnamezős lelőhelyünk van, erődített településüket erről a vidékről eddig még nem ismertük.

A solti Tételhegy középkori települései és védművei c. előadásában *Takács Miklós* emlékeztetett, hogy a tervásatásokat megelőző terepbejárások során a domb területén legalább öt helyen sikerült megfigyelni Árpád-kori településnyomokat. Ezek leginkább a lelőhely északi szélén sűrűsödtek, utalva arra is, hogy ezen a részen a legnagyobb a mezőgazdasági művelés által okozott pusztítás. A Tételhegyen eddig két középkori templom nyomára sikerült bukkanni: a hegy északi, illetve délkeleti szélén. Ami az erődítéseket illeti: az Árpád-korban a bronzkori árkokat újraásták, és az időközben lepusztult sáncot újramagasították, de nem pontosan a korábbi helyén, illetve a bronzkornál alacsonyabban. A bronzkori, széles sáncalpj egy részébe házakat és gödörket ástak az ovális sánc déli íve mentén. A topográfiai jelleg-

zetességek, az őskori sáncárcok és sáncok megújítása, az egyes veremházak átlagosnál gondosabb kiképzése, a tárolóvermekből előkerült díszesebb leletek és a felszíni gyűjtésekből származó érmek, illetve importkerámia-töredékek mind arra mutatnak, hogy a Tételhegyen a korabeli falvakat színvonalában meghaladó Árpád-kori település állott: feltehetőleg azonosítani lehet majd a Fejér megyei solti szék központjával.

A tételhegyi ásatások legelső mozzanataitól, a 2005. évi őszi leletmentés eseményeitől indította beszámolóját *Rosta Szabolcs: A tételhegyi középkori templom és temető (2005–2009. évi feltárások)*. A lapos platón lelt maradványokról lett Templomdombnak elnevezve a nagy kiterjedésű lelőhely ÉNy-i nyúlványa: az eddig feltárt építészeti tagozatok alapján a 14–16. század során egy, a korabeli falusi templomoknál jelentősebb egyház állt itt a környékről messziről láthatóan. A gótikus szentély közepén egy kisméretű gödörben talált edény feltehetően az oltár építéséhez köthető építési áldozat, s talán arra utal, hogy ekkor a Solt-széki kunok lakták a települést. A feldolgozás e korai szakaszában felmerült annak a lehetősége, hogy a szentéllyel azonos vastagságú fallal alapozott sekrestye a templom egy bizonyos építési periódusában esetleg torony alapozásául is szolgálhatott. Egyes jegyek (mint pl. vörös márvány sírkő töredéke a tatárjárást megelőző periódusból) azt sejtetik, hogy korábban is igen rangos templom lehetett, amelynek feltárása a későbbiek során várható. Ekkor kaphatunk csak választ annak a jelenségnek a magyarázatára, mely a déli alapozási árok külső oldalánál mutatkozott: a fehér mésszel cementálódott alapozás kifelé halad, melybe római tegula is bele volt tapasztva.

Ehhez az előadáshoz szorosan kapcsolódott az az elemzés, amely a jelenleg leginkább képszerűen bemutatható régészeti objektum helyszínén készült rajzainak és az ásatások során előkerült építészeti emlékek aprólékos elemzésének figyelembe vételével született *Buzás Gergely* számítógépen: *A tételhegyi gótikus templom elméleti rekonstrukciója*.

Meglepő eredményeket tárt föl *Fóthi Erzsébet és Bernert Zsolt Antropológiai jelentése a solt–tételhegyi Árpád- és középkori temető csontmaradványairól*. A 125 egyén jó megtartású vázának vizsgálatából az derült ki, hogy kevert eredetű népesség temetkezett az eddig feltárt temető(része)kbe: a soros temetőből megismert köznép legnagyobb része viszonylag alacsony termetű, hosszú koponyájú, europid népesség; míg a templomba és közvetlenül a templom mellett eltemetettek egy rövid koponyájú, magasabb termetű népesség tagjai. Nagyon valószínű, hogy a templombelsőben eltemetettek más embertani és etnikai csoportba tartoztak, mint a soros temetőbe temetettek. Az elemzést a Török Aurél-féle 1886–1887-es ásatás koponyáin is elvégezték, melyek eredete hitelesen „solt-titelhalmi”, csupán a temetőn belüli helyzetük nem ismert. A vizsgálatról a koponyák feltárási helyének valószínűsítését várták. A gyűjtemény 19. század végi anyaga embertani jegyei szerint inkább a templomhoz közelebbi előkerülésről tanúskodik.

Az archaeozoológiai (régészeti állattani) vizsgálat *Biller Anna Zsófia* nevéhez fűződik: *Solt–Tételhegy feltárásának állatcsont leletei*. Tétel- és arányszámok szerint elemezte a régészeti leletekkel jól keltezhető objektumokból előkerült bronzkori, Árpád-kori és középkori állatcsontokat. Az állattartás és -gazdálkodás korszakonkénti változásainak bemutatásán túl figyelmet fordított a temetkezési rítusokban megjelenő állatáldozatokra is. Így például az Árpád-kori soros temető 24 (állatmaradványt tartalmazó) csontvázas sírjában 81 állatcsont, 28 csiga és 3 tojáshéj került elő. A húshasznú háziállatfajok közül marhát, kiskérődzőt és sertést mellékeltek (férfi, női és gyerek sírokban egyaránt). Elsősorban szarvasmarhából és kiskérődzőből származó, hússos részeket tartalmazó ételmellékletet adtak a halottak mellé. Szarvasmarha a sírok felében megtalálható, a kiskérődzők és a sertések csontjai pedig a sírok negyedében. A vad fajok közül róka és őz volt

két női sírban. Madárcsont egy férfi sírból került elő, tojásbélyeg két sírban volt. Figyelemre méltó a csigák száma, főként egy gyermek sírban, ahol más állatcsont maradvány nem is akadt.

Zsoldos Attila *Tétel középkori birtokosai* c. előadásában elismerte, hogy Árpád-kori adat jelenleg egyáltalán nincs a birtokunkban sem a településre, sem a birtokra vonatkozóan. Az Anjou-kor második felétől kezdődően már mind Tételre, mind a szomszédos településekre vannak forrásaink: Tétel első ismert birtokosáról annyit tudhatók, hogy tételi Jánosnak hívták, birtokolt Szántón (a mai Kiskunlacházán) is, 1305 júniusának végén már nem élt. Leszármazottai (elsőként fia: Treutelnek mondott Miklós mester pozsonyi is-

FOTÓ: KISS BÉLA

A konferencia hallgatósága

pán, a nevni Treutel család közvetlen őse) az Anjou-kor folyamán az ország bárói közé küzdötték fel magukat. Treutel Miklós unokája, Miklós 1421. július 4. előtt bekövetkezett halálával a birtokaik egy jelentős részére Zsigmond király tette rá a kezét, aki 1426-ban Tétel birtokosainak adományozta. Tételen azonban nem kizárólagosan a Treutelek elei birtokoltak: ilyen tételi Lukács fia György, aki a 14. század közepén viszonylag gyakran szerepel királyi és nádori emberként; valamint az 1384-ben felbukkanó tételi Benedek fia László, aki tetétleni Mihálynak 1422 előtt eladta tételi birtokát vagy annak egy részét. 1493-ban arról értesülhetünk, hogy Parlagi Pál és László fiai – Albert, György és Leusták, illetve Menyhért és György – előadták Bátorai István országbíró előtt, hogy (többek között) a Fejér megyei Titel (*Tithel*) egykoron apáik birtoka volt, ám Mátyás király 1478-ban rátette a kezét, majd a halála után fia, Korvin János herceg tartotta elfoglalva, most pedig (1493-ban) Ráskai Balázs birtokolja, s kéri sérelmük orvoslását.

Bacsai István egy Móra Ferencről vett idézettel kezdte *Műszeres leletfelderítés, avagy fémkeresővel a Tételhegyen* c. bemutatóját: „Értsék meg, emberek, én nem kincskereső vagyok. Azért kutatjuk az őseket, hogy megtudjuk, kik voltak, hogyan éltek, mit dolgoztak, s hogy ebből tanuljanak a népek, mikor a múzeumban nézelődnek.” Ez a szemléletmód elengedhetetlen feltétel a szakmabeliek bizalmi tőkéhez. A műszeres leletfelderítés előnye, hogy nagyszámú fémlelet kerül elő, pontosítja a lelőhely időrendi adatait, elkerülhetővé válik az ásatási technológiából adódó fémlelet-vesztés. Korlátozó tényezői, hogy sima, fedetlen talajon használható eredményesen, viszonylag sekély (általában 30 cm-es) a kutatási mélysége, hátráltatja a recens hulladék jelenléte, hatékony működéséhez folyamatos, réteges humuszolást igényel. Az így előke-

rülő leletanyag többnyire lelőkörülmény nélküli – ám ez régész szakember jelenlétében, ásatás közben kiküszöbölhető.

Erre az együttműködésre jó példa V. Székely György előadása *A Solt–Tételhegyen előkerült numizmatikai anyag értékeléséről*. 2009 végéig összesen 114 db numizmatikai anyag került elő, ezek döntő többsége – 110 db – forgalmi pénz, valamint 3 db középkori textil zárjegy (plomba) és egy db újkori jeton (számolóeszköz). A leletek nagyobb részét szórványként, főleg fémkeresővel gyűjtötték, kisebb hányadát a régészeti feltárás során találták meg. Az eddigi pénzek korszakonkénti megoszlása: a római korban és a népvándorlás korában átlagos, az Árpád-korban jelentősebb, a késő középkorban kiemelkedő jelentőségű, a kora újkorban már ismét kisebb gazdasági szereppel bíró hely volt. A numizmatikai emlékek sajátos csoportját alkotják a textil zárjegyek, az eddig lelt háromból kettőt sikerült meghatározni. Az egyikben Köln város címere látható, és a 15. század első felére keltezhető. A másik ólombélyeg körirattörödéke és címerábrázolása alapján a flandriai Tournai városához köthető, és a 14. századra tehető.

Török Enikő térképtörténeti összeállításában számba vette, hogy a rendelkezésünkre álló térképeken hogyan – település, természetföldrajzi objektum avagy külterület – és milyen névalakkal jelent meg *Tételhegy a térképeken*. A több mint húsz vizsgálatba vont térkép forrásértékének megítélésénél számolt azzal, hogy az adott példány milyen információk felhasználásával, illetve milyen módszerrel készült. A leírás után következik az őrző intézmény rövidítése, majd a dokumentum jelzete. Idézőjelben, dőlt betűvel van feltüntetve Tételhegynek a térképen szereplő névalakja, majd rövid ismertetés következik a készítés körülményeiről, a térkép készítőjéről. Az összegzés törzsanyaga felöleli az 1154-es Idrisi térképtől (Titlus) kezdve a 18. században megszorodó megyetérképeken (Mikoviny Sámuel, 1742-ben) és a katonai felméréseken át (I: 1782–1785, Titel b., II: 1858, Tétel B., III: 1882, Tétel halom) egészen a jelenkorig, az Egységes Országos Térképrendszer (EOTR) 1981-es felújításáig.

Székelyné Körösi Ilona vezette a történeti–néprajzi kutatást, melynek során dokumentum értékű fotók gyűjtésére is sor került, előadása *Solt régi fényképeken* címmel hangzott el. A mintegy 650 képet tartalmazó anyagban a legkorábbi felvételek a 19. század második feléből származnak, többnyire a felmenők portréi, eljegyzési vagy esküvői képei, családok csoportképei. Szinte kizárólag Solttal kapcsolatosak, nagyon kevés az ásatás helyszínéhez kapcsolódó, illusztrációként felhasználható archív fénykép. Bár – mint a Tételhegyhez kapcsolódó legendák tanúsítják – e téren is bármikor érhet bennünket meglepetés...

Bodó Sándor zárszavában a társtudományok egymást kiegészítő voltára hívta föl a figyelmet, mint ami ezt az ülészakot is különös módon jellemezte. A párhuzamos poszterkiállítás virtuális kirándulási lehetőséget nyújtott *Tétel, a solti varázshegy* nagyszámú látogatója számára, amikor légi és ásatási felvételeken mutatta be a kutatók eddigi történetét. Az elhangzott előadások szerkesztett változata az *Archaeologia Cumanica* harmadik számában, önálló kötetként jelenik meg.

Szentpéteri József